

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในสังคมมาตั้งแต่ยุคโบราณ ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ แม้ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าไปมาก แต่มนุษย์ก็ยังมีพฤติกรรมแสดงออกในทางความเชื่อกันอยู่ในชีวิตประจำวัน¹

ดังในสังคมของภาคอีสานปัจจุบัน ที่ได้มีระบบความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อในทางพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ ตามคติความเชื่อเดิมของกลุ่มชน ชาวอีสานสืบทอดวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง และมีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติใกล้ชิดกับกลุ่มคนไทยในล้านช้าง (ลาว) รวมทั้งมีความเชื่อคล้ายคลึงกัน ทางด้านภาษา วรรณกรรม ตลอดจนความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ²

ความเชื่อและการนับถือผีในสังคมอีสาน ได้ผูกพันแนบแน่นกับวิถีชีวิตในสังคมมาเป็นระยะเวลาช้านาน จึงได้เกิดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนับถือและการบูชาเคารพ การเซ่นบวงสรวง แก่ผี เช่น การเลี้ยงผีปู่ตา การเลี้ยงผีตาแฮก ผีบรรพบุรุษ ผีแถน หรือผีฟ้า

¹ ภิญญู จิตต์ธรรม , ความเชื่อ . (สงขลา : โรงพิมพ์มิ่งนครธรรม , 2522) , หน้า 12 . อ้างถึงใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2536) หน้า 67 .

² ธวัช ปุณโณทก , วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์ , 2512) , หน้า 7 .

โดยเฉพาะ ผีแถนหรือผีฟ้า ในความเชื่อของสังคมอีสานนั้น เชื่อว่า เป็นผีที่ยิ่งใหญ่กว่าผีทั้งหลาย ผีแถนมีลักษณะเป็นเทพมากกว่าผี¹ ความเชื่อผีแถนหรือผีฟ้าได้ฝังลึกอยู่ในสังคมของชาวอีสานมาแต่ครั้งบรรพกาล ชาวอีสานเชื่อว่าผีแถนหรือผีฟ้าเป็นผู้สร้างโลก เป็นผู้สร้างมนุษย์ และสร้างสรรค์สิ่งทั้งหลาย ดังปรากฏอยู่ในนิทานเรื่องขุนบรมที่กล่าวถึงอำนาจของผีแถน ที่สร้างสรรค์สิ่งให้มนุษย์ และส่งลูกมาครองเมืองเพื่อให้ความร่มเย็นแก่มนุษย์ และยังเชื่อว่ามนุษย์ติดต่อกับแถนได้ในสมัยก่อน เช่น อาจขอร้องให้พญาแถนช่วยเหลือดับยุคเข็ญแก่มนุษย์โลกได้ แต่ภายหลังพญาแถนทนต่อความรำคาญของพวกมนุษย์ไม่ไหว จึงไม่ยอมให้ติดต่อกันอีก นอกจากนี้ชนชั้นผู้ปกครองยังเชื่อว่ามีเชื้อสายมาจาก พญาแถนอีกด้วย²

ความเชื่อเรื่องผีแถนหรือผีฟ้าพญาแถนจึงทำให้เกิดพิธีกรรมของชาวอีสาน เพื่อติดต่อกับผีแถนผีฟ้าในเบื้องต้น ในการช่วยเหลือมนุษย์ เช่น การทำบุญบังไฟเพื่อขอฝนต่อผีแถน หรือการล่ำผีฟ้าเพื่อเชิญผีแถนฟ้ามารักษาโรค และช่วยคุ้มครองกำจัดภยันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์

การล่ำผีฟ้า หรือฟ้อนผีฟ้า เป็นการอัญเชิญวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของผีแถนลงมาประทับทรง มีการขับลำและการฟ้อนรำประกอบเสียงแคน โดยมีผู้เป็นตัวกลางระหว่างผีฟ้ากับมนุษย์ที่เรียกว่า “นางเทียม” และเสียงแคนที่เป่านั้นเปรียบเหมือนพาหนะหรือม้าทรงของผีฟ้าที่ลงมาสู่โลกมนุษย์นั่นเอง

การล่ำผีฟ้า หรือการฟ้อนผีฟ้าในการเข้าทรงนั้น ไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่มีหลักฐานปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง ท้าวสูงขุนเจือง ที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ที่สะท้อนให้เห็นประเพณีการเข้าทรงและฟ้อนผีฟ้า ผู้ที่เป็นนางเทียมหรือผู้ที่วิญญาณแถนหรือวิญญาณเจ้าถิ่นเจ้าฐานเข้ามาสิง เพื่อติดต่อสื่อสาร

¹ รัชช ปุณโณทก , ความเชื่อพื้นบ้าน อันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2536) หน้า 371 .

² เรื่องเดียวกัน , หน้า 371

กับคนนั้น มักจะเป็นผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ ที่เรียกว่า “นางใย” หรือ “นางเทียม” ในมหากาพย์ท้าวฮุ่ง เวลาที่นางง่อม (ตัวละครในเรื่อง) ทำพิธีเชิญแกนมาเข้าช่วง แตนก็เข้ามาสิงนางเทียมดับทกลอน หน้า 24 พรรณาไว้ดังนี้

หอมกลิ่นคู้สุดฮ่วง	สมจันท์
สาวกัแหนความเชิญเหนียวลม	ลงพร้อม
ผีก็ผันศุนย์เข้าถือนาง	คุมปี
เนียดเนียดเป็องคิงค้อม	สิ้นสาย

(กลิ่นหอมของคู้และไม้จันท์ อบอวนไปทั่วบริเวณ พวกผู้หญิงกล่าวเชิญแกนลม ลงมา ในบัดดลผีก็เข้ามาสิง (ศุนย์) นางท่ามกลางเสียงปี่ร่างของนางเริ่มสิ้นขึ้น)

สว่า สว่าก้องทุกที่	มาฮามขวาง
สมฮม ชาวเชียงเคือกกล่าวหัว	หุมย่อง
นางใย ส้อยเสียงหวาน	ขับคว่าง
เขากัพมปีพ้อมหลายก้อง	ก้อมเสียง

(ฟังเสียงแข็งแซ่ไปทั่วบริเวณ ชาวเมืองเชียงเคือกต่างพูดจาหยอกล้อถามขำขำกัน นางใยก็ขับลำตอบเสียงไพเราะ มีผู้เป่าปี่สลับเสียงกัน)¹

จะเห็นได้ว่า การฟ้อนผีฟ้าหรือลำผีฟ้า นั้น สืบทอดกันมายาวนาน จนถึงปัจจุบันบางท้องถิ่นของภาคอีสาน ยังมีการสืบทอดความเชื่อเรื่องอยู่ การฟ้อนผีฟ้าในปัจจุบันสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

1. การฟ้อนผีฟ้าเพื่อรักษาโรค และขจัดบิดเป่าโรคภัยที่เกิดขึ้น
2. การฟ้อนผีฟ้าเพื่อบูชาผีฟ้า

¹ ดวงเดือน บุญยาว , แนวคิดและฮึดคองท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน , 2540) , หน้า 56-57 .

การพ่อนผีฟ้าเพื่อรักษาโรค และขจัดปัดเป่าโรคภัยที่เกิดขึ้นนั้น ในภาษาอีสาน เรียกว่า "ลำบัว" (รักษา) หรือ "ลำส่อง" (มองหาสาเหตุ) การทำพิธีมักจะทำกันในบ้านของผู้ที่จะเชิญผีฟ้ามารักษา โดยมีกลุ่มนางเทียมเป็นผู้ทำพิธี จะมีการตั้ง "คาย" หรือเครื่องบูชา ได้แก่ ดอกจำปา (ดอกกลิ่นหอม) 5 คู่ เทียน 5 คู่ หมาก 4 คำ ยาสูบ 4 มวน แป้งรำ 14 ก้อน สีส้ม 2 แผ่น ผ้าขาว 1 วา น้ำหอม 1 ถ้วย สุราราว 1 ถ้วย ผ้าชิ้น 1 ผืน หวี 1 เล่ม กระจก 1 บาน กรวยใบตอง 4 กรวย เงิน 4 บาท ไช้ไก่ดิบ 2 ฟอง ข้าวสาร 1 ถ้วย การรักษาแบบนี้เป็นการรักษาเฉพาะบุคคลที่ป่วยเท่านั้น

การพ่อนเพื่อบูชาผีฟ้าอันเป็นพิธีใหญ่ที่เรียกว่า การ "ลงช่วง" ซึ่งทำกันเฉพาะในวันสงกรานต์ ในเดือนห้า เหล่าบรรดานางเทียมบริวาร และผู้ที่เคยรักษาด้วยการพ่อนผีฟ้า หรือผู้ที่นับถือผีฟ้าจะมาร่วมทำพิธีกันที่บริเวณที่เรียกว่า "ช่วง" ซึ่งเป็นที่กว้างสำหรับรองรับคนได้มาก การพ่อนผีฟ้าจะพ่อนรำกัน 3 วัน 3 คืน ตั้งแต่วันที่ 13-15 เมษายนของทุกปี ตั้งแต่ 7 นาฬิกา ถึง ประมาณ 23 นาฬิกา และหลังจากนั้น อีก 7 วัน ก็จะมีพิธีเลี้ยงผีฟ้ากัน อีก 1 วัน เป็นการสิ้นสุดการบูชาผีฟ้าในรอบปี

การขับลำ และการพ่อนผีฟ้าเป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่นำเอา ดนตรี การขับลำ และการพ่อนรำเข้ามาผสมผสานกัน นับเป็นการสืบทอดพิธีกรรมมาเป็นระยะเวลานานตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ลักษณะของการพ่อนรำจะมีลักษณะท่าทางอันเป็นพื้นฐานของทำนานาฏศิลป์ของภาคอีสานก่อนที่จะมีการพัฒนาท่าพ่อนรำอันเป็นลักษณะพื้นฐาน เหล่านี้ขึ้นเป็นแบบแผน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำเอาประเด็นในการพ่อนรำในพิธีกรรม ของการพ่อนผีฟ้ามาศึกษา วิเคราะห์ ลักษณะท่าทางเบื้องต้นของทำนานาฏศิลป์ในลักษณะของการเคลื่อนไหว การใช้มือ การใช้ลำตัว การใช้เท้า และจังหวะ ในการพ่อนรำว่ามีรูปแบบและทำนานาฏศิลป์ในการพ่อนรำอย่างไร

ผู้วิจัยคาดว่าข้อมูลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้จะได้เป็นหลักฐานสำคัญในวิชานาฏยศิลป์ โดยเฉพาะนาฏยศิลป์อีสาน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของกลุ่มชน พิธีกรรม บทบาทของการฟ้อนผีฟ้าในภาคอีสาน
2. เพื่อศึกษา ลักษณะรูปแบบของท่าฟ้อนรำ ในการฟ้อนผีฟ้า

ขอบเขตของการวิจัย

มุ่งศึกษาในเรื่องการฟ้อนผีฟ้าในกลุ่มคนไทย เชื้อสายลาว ในอำเภอพระยืน จังหวัด ขอนแก่น พ.ศ. 2541

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาเอกสารทางวิชาการและบทความที่เกี่ยวข้องกับการฟ้อนผีฟ้า จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้แก่
 - หอสมุดแห่งชาติ
 - หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - หอสมุดสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
 - ศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม
 - ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 - ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
 - ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น
2. ศึกษาจากการสังเกต และติดตามการทำพิธี ฟ้อนผีฟ้าของชาวบ้านในอำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น โดยศึกษาท่ารำ กลุ่มนางเทียมในการฟ้อนผีฟ้า ในการรักษา และการลงขวงบูชาผีฟ้า
3. ศึกษาจากการสัมภาษณ์ ผู้ที่เป็นนางเทียม เหล่าศิษย์ และกลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธี การฟ้อนผีฟ้า

สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ ความสามารถในด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของชาวอีสาน

4. นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ หาภูมิหลังประวัติศาสตร์ สังคม ความเชื่อ ลักษณะท่าโพธิ์รำ ดนตรี จังหวะของการโพธิ์รำ เพื่อหาความสัมพันธ์เกี่ยวกับท่าโพธิ์รำ ในทางนาฏยศิลป์

4.1 นำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปผล เพื่อเสนอผลงานการวิจัยโดยเรียบเรียงเป็นบทต่างๆ ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ศึกษาประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ประเพณีของชาวอีสาน และความเชื่อเรื่องของพิธีกรรมการโพธิ์รำในสังคมของชาวอีสาน จากเอกสารที่เกี่ยวข้องได้แก่

- ตำนานนิทาน เรื่องขุนบรม จากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 7 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ "ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีแถนในการให้กำเนิดมนุษย์ กำเนิดสรรพสิ่งบนโลก และความเชื่อเรื่องแถนส่งบุตรลงมาปกครองมนุษย์"

- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 1 พงศาวดารอาณาจักรล้านช้างฉบับหอสมุดแห่งชาติ "ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอาณาจักรล้านช้างในอดีต"

- ประวัติศาสตร์ลาว ของ ศิลา วีระวง "ศึกษาความเป็นมาของอาณาจักรลาว และการอพยพ เคลื่อนย้ายเข้าสู่ดินแดนภาคอีสาน"

- ประวัติศาสตร์ลาว และประวัติศาสตร์อีสาน ของ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ "ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของอาณาจักรลาว และความเป็นมาของการก่อตั้งบ้านเมือง กลุ่มชนชาวอีสาน"

- งานวิจัยเรื่อง แนวคิดและอุดมคติในมหากาพย์ ทำวู้งทำว้อจ็อง "ศึกษาและเปรียบเทียบกับตำนานท้องถิ่นของกลุ่ม ลาว-ไต ของดวงเดือน บุญยวง นักวิชาการชาวลาว "ศึกษาวิเคราะห์จากวรรณกรรมเรื่องทำวู้งทำว้อจ็อง"

- งานวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลาง ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2443 ของ วิโรจน์ หนีบแก้ว “ศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชนชาวล้านช้างที่อพยพเข้ามา ก่อตั้ง บ้านเมืองจากจำปาศักดิ์มาสู่เมืองสุวรรณภูมิ และขยายมาสู่เมืองชนบท และพระยีน รวมถึงสภาพสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ในอดีต

- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน ของธนาคารไทยพาณิชย์ “ศึกษาเกี่ยวกับ ข้อมูล ประวัติศาสตร์ และเรื่องทั่วไปที่เกี่ยวข้องในงานวิจัย

- ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน โดย รองศาสตราจารย์ธวัช ปุณโณทก “ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ และวิถีชีวิตในสังคมภาคอีสาน”

- ความเชื่อของชาวอีสาน โดย พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ “ศึกษาถึงความเชื่อและประเพณีต่างๆ ในภาคอีสาน”

บทที่ 3 พิธีกรรมของการฟ้อนผีฟ้า ในอำเภอพระยีน จังหวัดขอนแก่น

3.1 ภูมิศาสตร์ท้องถิ่น

3.2 ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชน

3.3 ความเชื่อเรื่องผีฟ้า

3.4 พิธีกรรม การฟ้อนผีฟ้า ในอำเภอพระยีน จังหวัดขอนแก่น

3.4.1 ลักษณะของพิธีการฟ้อนผีฟ้า

3.4.2 กลุ่มผู้ที่ติดต่อกับผีฟ้า หรือกลุ่มนางเทียม

บทที่ 4 การฟ้อนผีฟ้า

4.1 ลักษณะท่าฟ้อนรำโดยทั่วไป

4.1.1. วาดฟ้อนท่าเดียว

4.1.2. วาดฟ้อนหลายท่า

4.1.3. วาดฟ้อนเข้าคู่

4.2 การใช้ส่วนต่างๆ ในการฟ้อน

4.2.1. การใช้เท้า

4.2.2. ลักษณะของการใช้มือ (วาดมือ)

4.2.3. ลักษณะของการก้าวเท้า (บาดก้าวตืน)

4.2.4. การใช้สะโพก

4.2.5. การใช้ตัว

บทที่ 5 องค์ประกอบของการฟ้อนผีฟ้า

5.1 สถานที่ หรือบริเวณที่ใช้ฟ้อนรำ

5.2 เครื่องบูชาในพิธี

5.3 ดนตรีและเพลง

5.4 บทขับลำและลักษณะของการขับลำ

5.5 การแต่งกาย

5.6 ผู้ฟ้อน

บทที่ 6 สรูปและเสนอแนะ

รายการอ้างอิง

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ด้านกลุ่มชน ความเชื่อและพิธีกรรมในเรื่องการนับถือผีฟ้าในภาคอีสาน
2. สามารถอธิบายท่าทางพื้นฐานของการฟ้อนรำของชาวบ้าน อำเภอพระยืน ในการฟ้อนผีฟ้า ก่อนที่จะมีการฟ้อนรำ เป็นแบบแผนในทำนนาฏยศิลป์
3. เป็นข้อมูลและแนวทางแก่ผู้ที่สนใจศึกษาทางด้านนาฏยศิลป์อีสานในโอกาสต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

“พืชน้ำ” หมายถึง พืชกรรมอย่างหนึ่งของชาวอีสาน ในการเชิญ วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของผีฟ้าหรือผีแถนมาเข้าทรง เพื่อรักษาโรคและขจัดเภทภัยต่างๆ ที่ จะเกิดขึ้น โดยอาศัยการขับไล่ การพ้อนรำ ดนตรี และความเชื่อ เข้าร่วมกัน จะเรียก แตกต่างกันในบางท้องถิ่น เช่น ลำทรง ลำส่อง ลำผีแถน เป็นต้น

“นางเทียม” หมายถึง ผู้ที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นร่างทรงของผีฟ้า เป็นผู้นำ ในการทำพิธีการเข้าทรง เป็นผู้ขับไล่เชิญผีฟ้าลงมาเข้าทรง เป็นตัวกลางติดต่อสื่อสาร กันระหว่างผู้ป่วยและผีฟ้าผีแถน

“แถน” หมายถึง ผีชนิดหนึ่งที่ชาวภาคอีสานให้ความเคารพนับถือ ว่ามีอิทธิฤทธิ์กว่าผีทั้งปวง ผีแถนเป็นผู้ให้กำเนิดโลก สามารถขจัดบิดเบือนเภทภัยต่างๆ ให้แก่มนุษย์ เป็นความหมายกว้างๆ โดยเรียกสิ่งๆ ที่เชื่อว่าเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์นั้นว่า แถน หรือผีฟ้าพญาแถน

“ช่วง” หมายถึง บริเวณที่ทำพิธีของการพ้อนบูชาผีฟ้า เป็นบริเวณ ที่กว้างขวาง รองรับคนได้มาก มีการมุงหลังคากันแดดด้วยใบมะพร้าว เมื่อจะทำการ พ้อนรำ เรียก “ลงช่วง”

“เครื่องคาย” หมายถึง เครื่องบูชาผีฟ้า ได้แก่ ดอกไม้ธูปเทียน ดอกกลิ่นหอม เทียน เหล้า ข้าวสาร ไข่ หมากพลู ยาสูบ สีส้ม แป้ง น้ำมัน หวี ผ้าขาว ผ้าขี้ กระจก น้ำหอม กรวยใบตอง

“พ้อน” หมายถึง การพ้อนรำ หรือการรำรำในภาคอีสาน โดยการ ใช้มือ เท้า ลำตัว เคลื่อนไหว ประกอบทำนอง และจังหวะของดนตรี

“ม้า” หมายถึง แคนหรือเสียงแคนที่เป่าเชิญผีฟ้า และประกอบ การพ้อนผีฟ้า

“หมอม้า” หมายถึง ผู้ที่เป่าแคน หรือนักดนตรี

“ลำ” หมายถึง การขับลำ หรือการขับร้องที่เป็นทำนอง มีคำ คล้องจองสัมผัสกัน ประกอบเสียงแคน หรือดนตรีอย่างอื่น